

Glagoljaški spomenici Istre i Kvarnera

Laković, Sandra

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:421080>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
ODJEL ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ *KULTURE I TURIZMA*

Sandra Laković

Glagoljski spomenici Istre i Kvarnera

ZAVRŠNI RAD

Pula, 2017.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
ODJEL ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ *KULTURE I TURIZMA*

Sandra Laković

Glagoljski spomenici Istre i Kvarnera

ZAVRŠNI RAD

JMBAG: 0303053204

Studijski smjer: Interdisciplinarni studij Kulture i turizma

Kolegij: Kulturno-povijesni spomenici

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, rujan 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Sandra Laković, kandidatkinja za prvostupnicu interdisciplinarnog studija Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno prepisan iz necitiranog rada te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

U Puli, 5. rujna 2017.

Studentica:

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, SANDRA LAKOVIĆ, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava korištenja, da moj završni rad pod nazivom „Glagoljski spomenici Istre i Kvarnera“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst, trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 5. rujna 2017.

Potpis:

Sadržaj

UVOD.....	2
1. HRVATSKA GLAGOLJICA	4
1.1. Glagoljaštvo i glagoljaši.....	4
1.2. Teorije o postanku glagoljice.....	5
1.3. Oblici glagoljice	8
1.4. Glagoljska ostavština.....	10
2. TRAGOM GLAGOLJSKIH SPOMENIKA.....	12
2.1. Rasprostranjenost glagoljskih spomenika	12
2.2. Glagoljski spomenici Istre.....	13
2.3. Glagoljski spomenici Kvarnera.....	18
2.4. Glagoljski grafiti.....	24
3. KULTURNI PROJEKTI GLAGOLJSKE TRADICIJE	26
3.1. Aleja glagoljaša	26
3.2. Bašćanska staza glagoljice	33
ZAKLJUČAK.....	35
LITERATURA	36
POPIS ILUSTRACIJA	38
SAŽETAK.....	39
SUMMARY	40

UVOD

Završni rad bavi se tematikom glagoljskih spomenika Istre i Kvarnera kao vrijednom kulturno-povijesnom baštinom. Mnogobrojni glagoljski natpisi i mjesta u kojima se čuva glagoljsko blago spomen su na prvo vlastito pismo jednoga naroda. Glagoljica se ukorijenila na znatnom dijelu hrvatskog etničkog prostora, osobito u jugozapadnom i zapadnom dijelu: u Dalmaciji, Istri, Hrvatskom primorju, na Krku, Cresu, Lošinj i Rabu.

Hrvati su počeli pisati glagoljicom u drugoj polovici 9. stoljeća, a u hrvatskim se krajevima zadržala sve do početka 20. stoljeća. Glagoljsku tradiciju pratimo po spomenicima i natpisima, a svaki od njih ima svoju priču čije je otkrivanje nerijetko dugotrajan i kompleksan proces, najčešće zbog njihove oštećenosti. Koristila se prvenstveno kao crkveno pismo, iako je uporaba bila mnogo šira, kako u administrativnim poslovima tako i u književnosti. U tijeku razvoja oblikovalo se više tipova toga pisma od kojih je najstarija obla glagoljica, kojom su pisani spomenici do početka 12. stoljeća.

Glagoljica je autorsko pismo u kojoj slova imaju određeni azbučni poredak, nazive i brojčanu vrijednost. O tome tko je autor glagoljice ima raznih teorija, iako je najraširenija da su tvorci slavenski apostoli Ćiril i Metoda, što dokazuje i zastupljenost te teorije u našoj literaturi. No bez obzira gdje je i pod kakvim okolnostima nastala, nedvojben je nacionalni i kulturološki značaj ove drevne pismenosti. Upravo ta zagonetnost o postanku glagoljice privlači istraživače i učenjake da pišu o njoj te tako pomažu u očuvanju i prenošenju znanja sadašnjim i budućim generacijama. Kako i sam Bratulić piše: *...kulturni slojevi su vrlo duboki, a mi smo ovdje gosti koji moramo poštovati sve ono što je prije nas, za nas, stvoreno. Smjenjivale su se generacije, vlasti, uprave, ali ostao je kulturni prostor koji nam govori dubokom mudročću. Ako je znamo slušati, dakako.*

Potencijal glagoljice može se iskoristiti kroz različite kulturne sadržaje od kojih treba spomenuti Aleju glagoljaša i Bašćansku stazu glagoljice. Kroz te projekte posjetitelju se na zanimljiv način prezentira glagoljska tradicija kao jedinstveno kulturno dobro našega naroda. Činjenica je da se zadnjih godina razvija turizam specijalnih interesa u koji spada i kulturni turizam, stoga je

promocija glagoljice u te svrhe od izuzetne važnosti, jer je razvoj turizma povezan s razvojem kulture.

Završni rad sastoji se od tri cjeline. U prvom poglavlju se iznose opće značajke glagoljaštva na hrvatskom prostoru a zatim teorije o njezinom postanku. Također, objašnjava se tijek razvoja glagoljice kroz oblike kojima se pisala te sačuvana građa kao dokaz tisućljetne glagoljske tradicije. Drugo poglavlje započinje tako što se vizualno dočarava rasprostranjenost glagoljskih spomenika kartom Istre i Kvarnera s mjestima u kojima se nalaze. Zatim se kreće tragom glagoljskih spomenika te se navode njihove značajke i posebnosti zbog kojih su izdvojeni kao najznačajniji. Cjelina završava obradom glagoljskih grafita koji spadaju u posebnu skupinu epigrafske građe. U trećem dijelu izdvojeni su kulturni projekti glagoljske tradicije, Aleja Glagoljaša te Bašćanska staza glagoljice. Ti su projekti pozitivan primjer kako je glagoljicu moguće prezentirati na način da bude zanimljiva posjetiocu. Na samom kraju rada nalazi se zaključak, te korištena literatura.

1. HRVATSKA GLAGOLJICA

Glagoljica je pismo koje je obilježilo hrvatsko srednjovjekovlje, a danas se smatra vrijednom kulturnom baštinom. Ima posebnu važnost jer je stoljećima čuvala hrvatsku samosvojnost i jedinstvo u hrvatskom jeziku i pismu. Spomenici, epitafi, knjige i drugo povijesno nasljeđe iz razdoblja srednjovjekovlja danas su neizostavan dio kulturnog identiteta Hrvatske. Važno je istaknuti da je jezik vjere i crkve bio latinski, no Hrvati su se izborili za bogoslužje na narodnom jeziku.

Tekstovi koji su bili zajednički cijelom narodu su ponajprije crkveni tekstovi. Tako su na narodni jezik prevedene i pisane svete obredne knjige, evanđelja, legende, životopisi svetaca, misali, brevijari, crkveni zakoni i propisi. Osim latinskog i hrvatskog, koristio se i crkvenoslavenski jezik pa je tako pisana kultura bila trojezična, ali i tropismena jer se paralelno koristila latinica, glagoljica i ćirilica. Premda je latinica najstarije pismo na hrvatskom prostoru, prve su hrvatske riječi bile uklesane u kamen glagoljicom te nam svjedoče o čvrstoj ukorijenjenosti glagoljice na našim prostorim.¹ Tropismenost i trojezičnost hrvatskog srednjovjekovlja predstavlja jedinstvenu pojavu u srednjovjekovnoj Europi, a o tom ispreplitanju govore nam mnogobrojni glagoljaški spomenici.

1.1. Glagoljaštvo i glagoljaši

Glagoljaštvo kao pojam odnosi se na djelatnost popova glagoljaša na kulturnom, prosvjetnom i vjerskom polju u hrvatskom narodu od 9. do kraja 19. stoljeća. Pod pojmom glagoljaš misli se na svećenika koji liturgiju slavi na staroslavenskom jeziku, na glagoljici.

¹ Crnković, Maja, 2012: Promišljanja o postanku glagoljice, *Hrvatistika - studentski jezikoslovni časopis*, 6 (6), str. 48. dostupno na: http://hrcak.srce.hr/search/?show=results&stype=1&c%5B0%5D=article_search&t%5B0%5D=promi%C5%A1ljanja+o+postanku+glagoljice (15. kolovoza 2017.)

Za opstanak glagoljskog pisma i staroslavenske liturgije zaslužni su upravo popovi glagoljaši. Oni su osim služenja mise imali i ulogu javnoga bilježnika – notara, najčešće kao samostalni notari s carskom ili papinskom ovlašću ili u službi feudalaca. Velik broj javnih isprava – zakonika, statuta, oporuka i privatnopravnih imovinskih isprava, pisali su upravo glagoljaši. Bili su vrlo važne osobe u svojim sredinama ne samo radi duhovne uloge u brojnim bratovštinama nego i zbog snažne socijalne uloge u životu zajednice.

Najviše ih je bilo u glagoljskim središtima, u Istri u Roču, Draguču, Bermu i Žminju, na Krku u Omišlju, Vrbniku i Dobrinju.

Važno je spomenuti da su istarski svećenici glagoljaši prevodili protestantske knjige na hrvatski među kojima je bio najistaknutiji Stipan Konzul Istranin iz Buzeta. On je zajedno s Antunom Dalmatinom preveo i redigirao glagoljsko izdanje *Novoga zavjeta*. U povijesti prevođenja *Biblije* na hrvatski jezik ovom izdanju *Novoga zavjeta* pripada istaknuto mjesto, jer je to prvi tiskani hrvatski prijevod novozavjetnih tekstova na narodnom jeziku.²

1.2. Teorije o postanku glagoljice

Hrvatska pismenost u Istri dio je opće hrvatske pismenosti i književnosti te se u *Knjizi o Istri* napominje kako se pod pismenošću misli na prvi stupanj književnog stvaranja koje nema isključivo umjetničku funkciju već je više namijenjeno praktičnoj primjeni. Autori su mišljenja da je glagoljska pismenost počela prodirati u Istru s Kvarnerskih otoka vrlo rano, možda u 10. stoljeću te da su istarski Hrvati i Slovenci bili pokršteni u doba kad su Konstantin – Ćiril i Metod prolazili Istrom na putu u Veneciju i Rim kamo ih je pozvao papa.³

Postoje tri teorije koje pokušavaju objasniti genezu glagoljice:

² <http://www.matica.hr/vijenac/525/protestantski-prijevod-biblije-23107/> (17. kolovoza 2017.)

³ Črnja, Z. - Bertoša, M. (ur.), *Knjiga o Istri*, Školska knjiga, Zagreb, 1968., str. 130.

- 1) *egzogeno teorija* (polazišta koja za svaki glagoljični grafem traže uzor izvana u nekom drugom grafijskom sustavu),
- 2) *egzogeno-endogena teorija* (polazišta koja polaze od toga da se autor glagoljice ugledao u druga pisma, ali i da postoje elementi glagoljične strukture koji se ponavljaju, tj. iz jednoga glagoljskog grafema razvija ih se nekoliko),
- 3) *endogena teorija* (polazišta koja ne uzimaju u obzir poticaje izvana, nego traže grafički ključ glagoljice, tj. traže elemente od kojih su svi grafemi načinjeni i načine slaganje tih elemenata).⁴

Teorije o postanku glagoljice su raznovrsne te su se kroz povijest oblikovala različita mišljenja. I glagoljica i ćirilica nasljeđe su bizantske kulture s time da glagoljica ne podsjeća ni na jedno pismo s kojim smo upoznati. Već spomenuta, najpoznatija teorija je *ćirilo-metodska* koja govori da su glagoljicu donijeli bizantski misionari, Konstantin-Ćiril i Metod između 860.-870. godine. Na poziv moravskog kneza Rastislava, braća su se 863. godine uputila u njegovu državu da bi Slavenima naviještali kršćansku vjeru i organizirali crkvu na narodnom jeziku. Njihova je misija bila zasnovana na ideji da se vjerski i civilizacijski, politički i društveni procesi jednoga naroda mogu uspješno odvijati samo ako imaju vlastiti jezik i pismo.⁵ Ta je teorija kao znanost uobličena tek u 19. stoljeću u radovima Jagića i Taylora.⁶ Taylor smatra da je sv. Ćiril glagoljicu stvorio iz grčkog kurzivnog pisma (iz 6.-7. st.), dok Jagić vjeruje da je glagoljica potekla iz grčkog minuskulnog pisma.

Vjekoslav Štefanić smatra da su za širenje bogoslužja zaslužni protjerani Metodovi učenici.⁷ Poznato je da je jedan dio učenika dospio u Veneciju te da su bili prebacivani na najbliže bizantske posjede u sjevernoj Dalmaciji, a to su bili Osor (Cres s Lošinjem) i Krk. Tu pretpostavku potkrjepljuje činjenica da su na svim otocima i oko njih pronađeni najstariji epigrafski spomenici u Hrvatskoj.

Većina slavenskih stručnjaka prihvaća da je Ćiril usustavio glagoljsko pismo po uzoru na grčku grafiju te da su Sv. Braća napisala prve knjige i stvorila književni jezik za Slavene koji danas

⁴ Damjanović, Stjepan, *Staroslavenski glasovi i oblici*, Zagreb 2000. ,str. 31.

⁵ Bratulić, Josip (2006), *Identitet, Sveta Braća Ćiril i Metod i glagoljica*, u: Marijana Marinović, *Povijesno nasljeđe i nacionalni identitet*, zbornik, str. 49.

⁶ Žubrinić, D. (1996), *Hrvatska glagoljica – biti pismen biti svoj*, Zagreb, str. 24.

⁷ Isto, str. 25.

zovemo staroslavenski jezik.⁸ Glavna uporišta ćirilometodske teorije nalazimo u djelima:

- Žitije (Žiće ili Život) sv. Ćirila,
- *Hrvatski ljetopis*, pisan čakavicom u 14. stoljeću (poznati "*Ljetopis popa Dukljanina*", pisan latinskim u 12. st., po sadržaju je blizak njemu,
- traktat o postanku slavenskog pisma Ćrnorisca Hrabra,
- pismo pape Ivana VIII. moravskom knezu Svatopluku iz 880.

U pismu moravskom knezu Svatopluku iz 880. papa Ivan VIII. kaže da se *odobrava pismo koje je izumio Konstantin Filozof (Ćiril)* i slavenski jezik u bogoslužju i preporučuje da se o tom jeziku propovijeda Kristova nauka.⁹ O kojem je pismu riječ, on ne govori, osim da ima 24 slova po grčkom, a 14 slova po slavenskom. U tekstu Ćrnorizca Hrabrog spominje se da je Konstantin – Ćiril stvorio nova slova "prema grčkom pismu", no opet se ne spominje o kojem je pismu riječ. Istina o podrijetlu glagoljice ne može se sa sigurnošću utvrditi, no sa sigurnošću se može reći da je to bilo hrvatsko pismo koje se na hrvatskom tlu najduže održalo i razvijalo. Postoje teorije odnosno gledišta istraživača koji smatraju da je glagoljica nastala prije vremena sv. Ćirila i Metoda, tj. prije 9. stoljeća. Među mnogim teorijama zanimljivo je mišljenje Japundžića koji smatra da je:

- glagoljica autohtono narodno pismo nastalo naravnim razvitkom među Hrvatima, prije Ćirila i Metoda,
- postojalo je i *hrvatsko (zapadno) bogoslužje*, prevedeno na hrvatski jezik (pisano glagoljicom) prije dolaska sv. Braće,
- Sv. Ćiril i Metod su se tim pismom poslužili pri prevođenju drugoga, bizantskog bogoslužja.¹⁰

Šegvić i Šišić smatraju da je glagoljica izvedena iz gotskih runa, koje su također imale svoje oblo i uglato razdoblje. Dokaze za to nalaze u sličnosti u imenima pojedinih glagoljskih slova koji odgovaraju imenima germanskih runa.¹¹ I Marko Japundžić dijeli mišljenje da su na formiranje glagoljice utjecale i gotske rune.

⁸ Isto, str. 28.

⁹ Isto, str. 32.

¹⁰ Isto, str. 51.

¹¹ Na istome mjestu.

Jeronimska hipoteza o nastanku glagoljice danas se smatra samo legendom, iako je među Hrvatima bila stoljećima raširena. Prema toj teoriji, glagoljicu je stvorio Sv. Jeronim (370.-420.) u 4. stoljeću kao niz magijskih znakova. Ta se teorija dugo smatrala kao vrijedeća, no pobio ju je Franjo Rački, slavist, 1861. Kao razlog da je ta teorija neutemeljena navodi da nakon djelovanja sv. Jeronima nije pronađen niti jedan glagoljski ostatak iz tog perioda. Značaj jeronimske teorije o nastanku glagoljice je bio važan u 12. stoljeću kada su hrvatski svećenici glagoljaši tvrdili da je Jeronim izumitelj glagoljice kako bi opravdali svoje djelovanje i legitimirali svoje postojanje.

1.3. Oblici glagoljice

Na temelju sačuvanih pisanih dokumenata danas znamo da se hrvatskim jezikom, tijekom prvih pet stoljeća pisane riječi na njezinom tlu, pisalo:

- samo glagoljicom od 10. do 11. st.
- glagoljicom i hrvatskom ćirilicom od 12. do 13. stoljeća
- glagoljicom, hrvatskom ćirilicom i latinicom od 14. do 15. stoljeća.¹²

Ime pisma dolazi od staroslavenske riječi *glagolati*, što znači „govoriti“. Općenito razlikujemo dva osnovna tipa glagoljice, starija obla i mlađa uglata. Uglasti oblik glagoljice koristio se isključivo na hrvatskom prostoru. Također u novije vrijeme govori se i o trokutastoj glagoljici koja je po mišljenju filologinje Marice Čunčić, najstariji oblik glagoljice iz 9. stoljeća, u kojoj su se trokutići s vremenom pretvarali u kružiće (što je dalo oblu glagoljicu), ili kvadratiće (što je dalo uglastu glagoljicu).¹³ Taj je oblik načinjen od isječaka kruga što je kao geometrijski oblik najbliži trokutu pa ga je ona prozvala trokutastim oblikom glagoljice. Ostatak trokutaste glagoljice vidljiv je na Valunskoj ploči, ali i drugim najstarijim kamenim hrvatskoglagoljskim spomenicima.

Kurzivno glagoljsko pismo (brzopisno) pojavljuje se kao praktično pismo za svakodnevnu i

¹² Žubričić, D. (1996): *Hrvatska glagoljica – biti pismen biti svoj*, Zagreb, str. 132.

¹³ Isto, str. 89.

kancelarijsku uporabu u Hrvatskoj u 16. stoljeću. Dakle, prema namjeni dokumenata i ostalih pisanih isprava imamo također i podjelu glagoljskog pisma na *ustavno* (svečano) pismo kojim se pišu crkvene knjige (brevijari, psaltiri, evanđelistari, molitvenici), kao i svjetovne knjige, te *kurzivno* za razne isprave, bilješke, sudske zapisnike, pisma, itd.¹⁴

Prema jednoj od teorija, Ćiril je stvorio pismo koristeći teološku simboliku i geometrijsku logiku kruga, trokuta i kvadrata. Prema ondašnjem učenju, krug predstavlja simbol Sunca, cjelovitosti i savršenstva božanstva koje daje život. Trokut je simbol velike trijade u koju su sjedinjeni nebo i zemlja, s čovjekom koji je proizvod njihove sjedinjenosti (Sveto Trojstvo). Kvadrat je simbol Zemlje, četiriju godišnjih doba, četiriju elemenata (voda, vatra, zrak i zemlja).¹⁵ Najstarija je glagoljica imala 38 slova. U svojem je postanku bila oblo pismo, tj. sastavljeno od tri geometrijska znaka. Taj oblik glagoljice poznat je i kao bugarska glagoljica.

Slika 1. Tablica slova iz oble glagoljice

Izvor: <http://www.hum.hr/glagoljica.htm> (24. kolovoza 2017.)

¹⁴ Isto, str. 138.

¹⁵ <http://arhiva.grad-krk.hr/Home9717.html?PageID=198> (21. kolovoza 2017.)

Glagoljica nema posebnih znakova za brojeve, već slova prema svojem mjestu u azbuci imaju i brojne vrijednosti. Također, slika pokazuje i redosljed poteza perom pri crtanju svakog slova. Da bi se označilo kada se slova upotrebljavaju kao brojevi, ispred i iza slova-broja stavlja se točka, a iznad crta.

1.4. Glagoljska ostavština

Na hrvatskom tlu postoji oko 500 sačuvanih glagoljskih natpisa iz razdoblja između 10. i 18. stoljeća, raštrkanih na oko 200 mjesta. Najviše ih je u Istri, oko polovice, a zatim na otocima i jadranskoj obali, a manje u unutrašnjosti Hrvatske. Pod *glagoljskim natpisom* podrazumijeva se tekst upisan na čvrstom predmetu – kamenu, na zidu i slično, za razliku od glagoljskih knjiga, rukopisa, dokumenata, pisanih na listovima papira ili pergamene.¹⁶ U drugu skupinu epigrafske građe spadaju glagoljski zapisi, odnosno grafiti.

Mnogi spomenici koji su napisani na lako uništivom materijalu - na pergameni, nisu se sačuvali. Takvi se dokumenti lako mogu uništiti požarima, potresima, ratovima i nemarnošću, a mogu se i seliti iz jednog mjesta u drugo pa tako ne pokazuju izvorno gdje su nastali. Na mjestu ostaju obično kameni spomenici, jer se oni ne prenose, nego se uziduju u velike i značajne građevine da budu izloženi pogledu.

Najveći se broj sačuvanih glagoljskih natpisa i zapisa nalazi u sklopu crkava i samostana. No potrebu za trajnim pisanim obilježjima nalazimo i na stambenim kućama pa su tako popovi glagoljaši, seoski župani ili uglednici po svojem društvenom položaju i ekonomskoj moći stavljali natpise na sagrađenu ili obnovljenu kuću. Primjerice, na jednoj kući u Vrbniku imućna žena po imenu Jelena Šulina dala je uklesati natpis godine 1663. „ To je kuća mene Jeleni Šulini“.¹⁷

¹⁶ Žubričić, D. (1996), *Hrvatska glagoljica – biti pismen biti svoj*, Zagreb, str. 97.

¹⁷ Fučić, Branko (2006), *Iz istarske spomeničke baštine*, svezak prvi, Zagreb 2006., str. 187.

Glagoljica je ulazila u sva područja društvenog, političkog i kulturnog života našega naroda. Prevođena su i priređivana najpopularnija djela srednjovjekovne europske književnosti. U zbornicima su sačuvani tekstovi različitog sadržaja: duhovnog, zabavnog, apokrifnog. Najvrjedniji od naših hrvatskoglagoljskih zbornika je *Perisov zbornik*, koji je vjerojatno prepisan u Roču, a u kojem se nalaze nekoliko vrlo značajnih tekstova: roman o Troji, Tundalovo viđenje, Bogorodičini mirakuli, Čtenje svete Marije o mukah, Varuhovo viđenje i drugi tekstovi.

O značaju glagoljice u hrvatskoj kulturnoj povijesti govori činjenica da je prva hrvatska tiskana knjiga otisnuta glagoljskim slovima (Misal po zakonu rimskoga dvora, 22. veljače 1483.), prva hrvatska početnica tiskana glagoljicom (1527.), te da su prvi pisani hrvatski stihovi zabilježeni upravo glagoljicom, u Misalu kneza Novaka iz 1368. Misal kneza Novaka, pisan na finoj pergameni, poslužio je kao glavni predložak za tekst prve hrvatske tiskane knjige. Knez Novak pisao je tu knjigu za spasenje svoje duše, a godine 1405. kupili su ga stanovnici istarskog mjesta Nugle, za crkvu Sv. Petra i Pavla. Danas se čuva u Nacionalnoj knjižnici u Beču.

Za crkvenu su uporabu bile namijenjene dvije knjige: misal i brevijar.¹⁸ Misal je služio za osnovni kršćanski obred – misu, te se u njemu nalaze čitanja iz Biblije, ali i značajni posebni obredi, primjerice – obred kod šišanog kumstva, obredi kod bratimljenja, vjenčanja mladenaca, blagoslovi hrane i životinja i slično. Druga važna knjiga koja se upotrebljavala u crkvi jest brevijar koji osim tekstova iz Biblije sadrže legende, apokrife, pjesme svecima, homilije. U Istri je sačuvano nekoliko brevijara: Brevijar Vida Omišljanina u Roču, Brevijar iz Draguča, dva brevijara iz Berma itd...

Glagoljskim pismom i hrvatskim jezikom pisani su zakoni, statuti, razvodi, urbari, redovničke regule, matrikule, razni zapisnici, matične knjige rođenih, vjenčanih i umrlih te ostale pravne isprave. Najstariji i najvažniji pravni tekstovi su Vinodolski zakon iz 1288. godine, Vrbnički statut, Dobrinjska isprava, Istarski razvod, Kožljački razvod, regula Svetoga Benedikta, Knjiga računa bratovštine i općine Roč u Istri te ostali pravni spomenici. Pisana glagoljica bilježila je i dokumentirala sve važne pojave u hrvatskoj društvenoj povijesti, kako u duhovnom tako i u javnom i privatnom životu pojedinaca. Danas su neiscrpan izvor informacija i dokaz tisućljetne hrvatske glagoljske kulture.

¹⁸ Črnja, Z. - Bertoša, M., ur. (1968), *Knjiga o Istri*, Zagreb, str. 133.

2. TRAGOM GLAGOLJSKIH SPOMENIKA

Branko Fučić u svojoj se knjizi pita *tko su i što bili ljudi koji su sastavili tisuću glagoljskih natpisa i grafita, klesali ih i pisali i gdje su, za koga, kojim povodom i u koju svrhu to radili ?*¹⁹ Odgovori na ta pitanja slijede u nastavku tijekom pregleda najvažnijih glagoljskih spomenika Istre i Kvarnera.

2.1. Rasprostranjenost glagoljskih spomenika

Glagoljica se, kao sveopće slavensko pismo, raširila po svim slavenskim zemljama u razdoblju od 9. do 12. stoljeća. Najstariji se tragovi glagoljskih natpisa mogu pronaći u Panoniji, Hrvatskoj, Bosni, Zahumlju, Makedoniji, Češkoj, Poljskoj, Bugarskoj, Moldaviji i Rusiji. Budući da je područje zahvaćeno glagoljicom izuzetno veliko, slavisti razlikuju tri glavne regije glagolizama:²⁰

- 1) hrvatsku regiju,
- 2) bugarsko-moldavsku regiju,
- 3) češko-moravsku regiju.

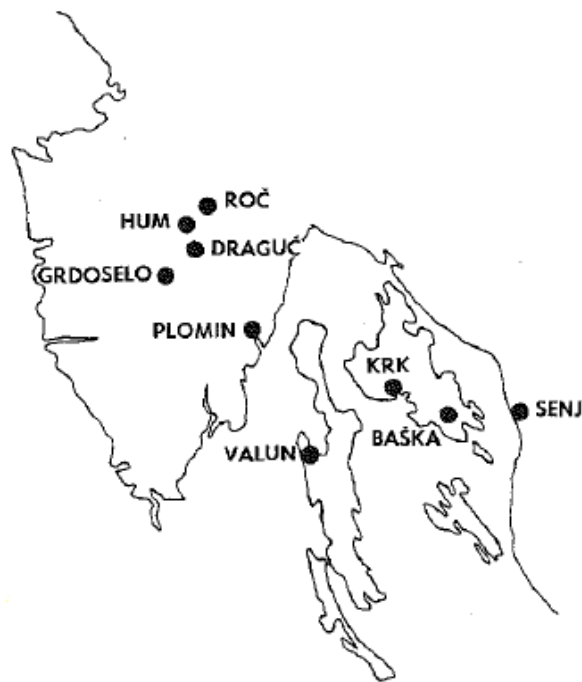
Najveći broj hrvatskih glagoljskih natpisa pronađen je na području Istre i Kvarnerskog zaljeva. Na ovim se prostorima čvrsto ukorijenila, a sudeći prema dataciji spomenika, širila se s ovih prostora prema ostatku Hrvatske. Na slici 2 vidimo mjesta u kojima su pronađeni najstariji spomenici: Plominski natpis, Grdoselski ulomak, Valunska ploča, Bašćanska ploča, Krčki natpis i Senjska ploča. Stoga glagoljski natpisi, fiksirani u vremenu i prostoru, postaju čvrste uporišne točke kulturne

¹⁹ Fučić, Branko (2006), *Iz istarske spomeničke baštine*, svezak prvi, Zagreb, str. 173.

²⁰ Žubričić, D. (1996), *Hrvatska glagoljica: biti pismen-biti svoj*, Zagreb, str. 97,

geografije, omogućavajući preciznu spomeničku topografiju.²¹

Slika 2. Karta nalazišta najpoznatijih glagoljskih natpisa

Izvor: <http://hrcak.srce.hr/98067> (25. kolovoza 2017.)

2.2. Glagoljski spomenici Istre

Neki od najznačajnijih spomenika Istre, odnosno natpisa uklesanih u kamenu, su Ročki glagoljski abecedarij, Plominski natpis, Supetarski ulomak, Grdoselski ulomak i Humski grafiti. Grafitima ćemo posvetiti posebno poglavlje u radu. Svi ovi spomenici pokazuju prijelazno razdoblje iz oble u uglatu ili hrvatsku glagoljicu, te je iz njih vidljiv razvoj pisma i hrvatskog

²¹ Branko F. (1971) *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi*, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb, str. 228, <http://hrcak.srce.hr/98067> (25. kolovoza 2017.)

književnog jezika. Centri glagoljice u Istri bili su Roč i Hum, dok su najstariji glagoljaški zapisi u Istri već spomenuti Plominski zapis iz 11. st., Supetarski ulomak i Grdoselski ulomak iz 12. st. i Humski grafiti iz 13. stoljeća.

Ročki glagoljski abecedarij

Roč, koji se u izvorima spominje kao Ruz (1064.) i Ronz (1102.), od 13. st. jako je središte glagoljaške književnosti, u kojem djeluju glagoljaši Šimun Greblo, Juri Žakan, Jeronim Greblo i Ivan Benčić.

Ročki glagoljski abecedarij nalazi se u kasnogotičkoj crkvi sv. Antuna u starijem, romaničkom, dijelu građevine. Nastao je oko 1200. u razdoblju formiranja uglate glagoljice. Zapis je to jednog glagoljaškog đaka koji je ispisao cijelu glagoljsku abecedu onako kako ju je u Roču učio u školi. Važan je spomenik jer pokazuje što je u Hrvatskoj bio u glagoljskom pismu standard oko 1200. u pogledu morfologije znakova kao i u pogledu sastava same azbuke.²² Ujedno je i najstariji hrvatski glagoljski abecedarij.

Slika 3. Ročki glagoljski abecedarij

Izvor: <http://www.croatianhistory.net/etf/istria.html> (28. kolovoza 2017.)

²² Fučić, B. (1997), *Terra Incognita*, Zagreb, str. 146.

Kao što i slika 3 pokazuje, abecedarij je uparan na vodoravnu prečku jednoga od dvaju posvetnih križeva, a sastoji se od 34 slova zapisana u dva retka (slika 4).

Slika 4. Natpis na abecedariju u Roču

Izvor: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=981> (28. kolovoza 2017.)

Sustav glagoljičnog pisma mijenjao se, slova su uvedena, napušтана ili preoblikovana, pa su abecedariji dragocjeno svjedočanstvo o sastavu azbuke, oblicima znakova, redosljedu i brojnoj vrijednosti slova određenoga kraja i razdoblja.

Od svih starih glagoljskih abecedarija, dokumentarna važnost Ročkog leži u tome što ga nije prepisivala tuđa i nenaviknuta ruka iz nekog predloška, već ga je izravno na crkveni zid ispisala izvježbana ruka samoga glagoljaša i to u živom hrvatskom srednjovjekovnom ambijentu glagoljice kakav je vjekovima bio istarski Roč.²³

Plominski natpis

Plominski natpis kameni je reljef na vanjskom zidu crkve sv. Jurja u Plominu iz 11. stoljeća. Na reljefu je uklesan muški lik, a iznad njega glagoljski natpis u dva retka. Reljef je prikaz ilirsko-rimskog božanstva zvanoga Silvan, koji je bio poganski zaštitnik šuma, žita, voćaka, trava, svekolikog raslinja i svekolike faune.²⁴

²³ Fučić, B., *Iz istarske spomeničke baštine*, svezak prvi, Zagreb 2006., str. 278.

²⁴ Fučić, B., *Terra Incognita*, Zagreb, 1997., str. 108.

Sadržaj plominskog natpisa je „ovo je napisao...“ no ostatak se ne vidi jer je ploča s desne strane odlomljena. Fučić, koji je i ujedno otkrio taj važan spomenik, pita se *odakle se, kako i zašto našlo ovo antikno, pogansko božanstvo na zidu jedne kršćanske crkve?*²⁵ Iako odgovor nije otkriven, zasigurno je da je poganski Silvan bio prekršten u svetoga Jurja, pa je tako i dospio u zid njegove crkve u Plominu.

Slika 5. Reljef na crkvi sv. Jurja i glagoljski natpis

Izvor: https://hr.wikipedia.org/wiki/Plominski_natpis (30. kolovoza 2017.)

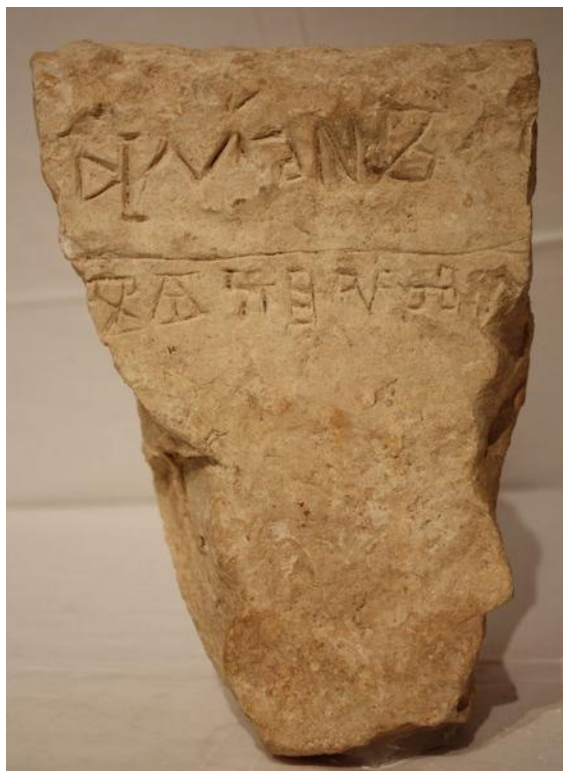
Glagoljski tekst značajan je po tome što se otkriva datiranje spomenika jer je pisan starom, oblom glagoljicom, starijom od pisma Bašćanske ploče. Sadrži glagoljsko slovo E s dvostrukom srednjom prečicom, što je znak velike starosti.

²⁵ Na istome mjestu.

Supetarski ulomak

Supetarski ulomak je kamena ploča otkrivena u Svetom Petru godine 1982. među kamenjem urušenog zida pavlinskog samostana. U prvom retku kamene ploče ćirilicom piše *Amen*, dok u drugom glagoljicom piše ime *Jakov*, što nas navodi da taj ulomak treba datirati s 12. stoljećem. Na natpisu je dakle istovremeno i ćirilica i glagoljica te po Fučiću predstavlja dodatni dokaz da je istarsko – kvarnerska regija jezgra hrvatskog glagolizma, te pokazuje ujedno i južni put iz Makedonije kojim oba slavenska pisma dolaze čak do Istre.²⁶

Slika 6. Supetarski ulomak

Izvor: <http://www.central-istria.com/hr/odredista-destinations/sveti-petar-u-sumi> (30. kolovoza 2017.)

Grdoselski ulomak

Grdoselski ulomak iz Grdosela u središnjoj Istri, iz 12. stoljeća, pisan je glagoljicom na prijelazu iz oble u uglatu. Budući da ulomak nije izvorna cjelina već samo fragment, tako ni natpis nije čitav. Po Fučićevom tumačenju na njemu je „prekrst“, to jest posvećenje nekog oltara u čast dvjema sveticama, u vrijeme kad je u Grdoselu bio svećenik, pop-glagoljaš po imenu Golob iz Tinjana.²⁷ Grdoselski ulomak danas je ugrađen u oltar crkve Imena Marijinog u Grdoselu.

²⁶ Fučić, B. (2006), *Iz istarske spomeničke baštine*, svezak prvi, Zagreb, str. 270.

²⁷ Fučić B. (1997), *Terra Incognita*, Zagreb, str. 136.

Slika 7. Grdoselski ulomak

Izvor: <http://manjada.org/2010/09/grdoselo-retrieval-of-a-lost-taste.html> (1. rujna 2017.)

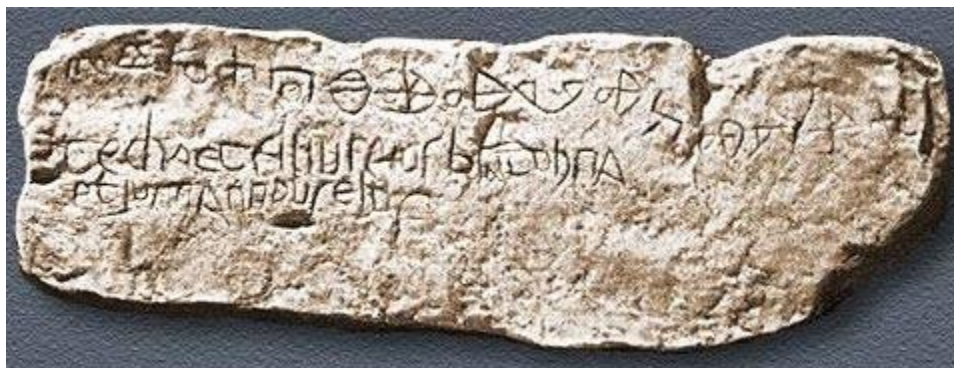
2.3. Glagoljski spomenici Kvarnera

Najstariji hrvatski glagoljski spomenici pronađeni su na kvarnerskim otocima Krku i Cresu. Neki od najznačajnijih spomenika na Kvarneru su: Senjska ploča, Valunska ploča iz Valuna na otoku Cresu, Krčki natpis, Bašćanska ploča i Jurandvorski ulomci s otoka Krka. Navedeni kameni spomenici na glagoljici najizravnije svjedoče o duhovnom rastu glagoljaške kulture u 11. i 12. stoljeću i glagoljaškoj upornosti u očuvanju tradicionalnog jezika i pisma.

Valunska ploča

Pronađena na otoku Cresu, Valunska ploča vjerojatno je bila nadgrobni spomenik imućne obitelji iz 11. stoljeća. Sastoji se od dva kratka teksta istog sadržaja, pisana glagoljicom i latinicom, na dva jezika: hrvatskom i latinskom.²⁸ Fučić otkriva da je spomenik posvećen obitelji s tri pokoljenja, a na njemu piše: Teha i njezin sin Bratohna i Juna, njezin unuk. Teha, Bratohna i Juna su izvorna, stara hrvatska narodna imena.

Slika 8. Valunska ploča

Izvor: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63792> (1. rujna 2017.)

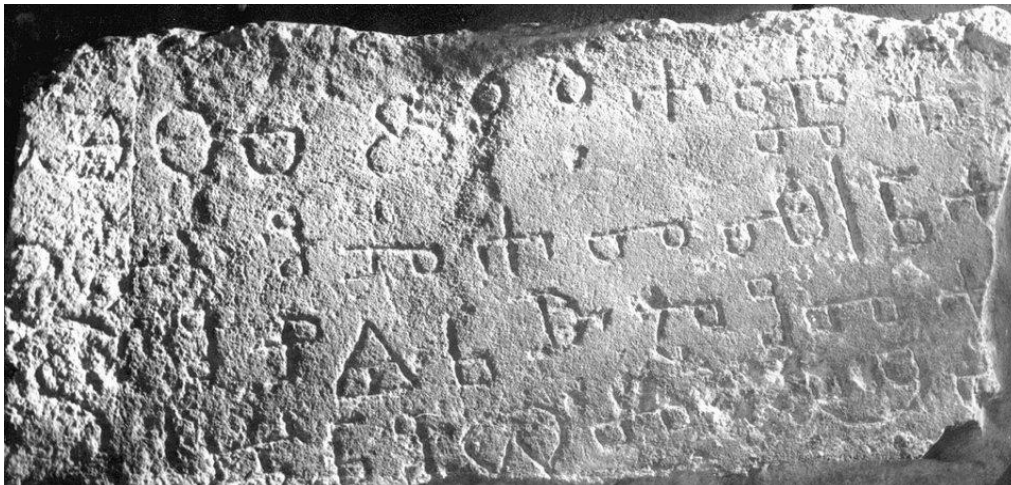
Valunska ploča nam govori da je u 11. stoljeću na otoku Cresu živjelo dvojako stanovništvo – starosjedilačko romansko stanovništvo, koje je govorilo nekim otočkim latinskim dijalektom i novodoseljeno hrvatsko stanovništvo. Valunska je ploča vjerno zrcalo tadašnje etničke i jezične koegzistencije, tadašnjeg suživota na otoku Cresu.

Krčki natpis

S glagoljskim natpisima iz Plomina i Valuna, Krčki se natpis svrstava u red najstarijih do sada poznatih hrvatskih glagoljskih natpisa. Krčki natpis potječe iz 11. stoljeća te nije poznato gdje mu je bio prvobitni smještaj. Kuća na kojoj je bio ugrađen mlađa je osam stoljeća, stoga natpis nema nikakve sadržajne veze s građevinom.

²⁸ Žubričić, D. (1996), *Hrvatska glagoljica – biti pismen biti svoj*, str. 98.

Slika 9: Krčki natpis

Izvor: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=33824> (2. rujna 2017.)

Spomenik je premješten 1953. na vanjski dio kanoničke kuće u gradu Krku. Na natpisu piše: *se zida Maj opat i Radonja, Rugota, Dobroslav*. Fučić otkriva smisao natpisa i kaže da tekst znači: „Ovo zida opat Maj i Radonja, Rugota i Dobroslav“. Opat je bio poglavar jedne hrvatske glagoljaške redovničke zajednice, a ostala imena su tri redovnika glagoljaša koji su živjeli s opatom Majem.²⁹ Ne zna se što je to zidao opat Maj, no možemo pretpostaviti da je to bila crkva, samostan ili samostanska dogradnja, a možda čak i neka kuća.

Ovaj glagoljski krčki natpis svjedoči da je u 11. stoljeću u samom gradu Krku postojao, uz latinske samostane, i jedan glagoljaški. Fučić se pita koji bi to mogao biti od poznatih krčkih samostana no može samo nagađati – možda sv. Lovro.³⁰

Bašćanska ploča

Pronađena u crkvi sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške na otoku Krku, Bašćanska ploča je jedan od najvažnijih spomenika glagoljaške pismenosti, a datira iz 1100. godine. Za znanost ju je otkrio I. Kukuljević Sakcinski 1851. i u tom trenutku je nije znao pročitati.³¹ Najdragocjeniji je

²⁹ Fučić, B. (1997), *Terra Incognita*, Zagreb, str. 105.

³⁰ Isto, str. 105.

³¹ Žubrinić, D., *Hrvatska glagoljica – biti pismen biti svoj*, Zagreb, str. 112.

hrvatski spomenik zbog svoje duljine i bogatom sadržaju. Jezik kojim je pisana je stari hrvatski jezik prožet elementima knjiškog, liturgijskog staroslavenskog jezika. Iznad teksta uklesano je jedanaest lozica, što označava stoljeće u kojem je nastala.

Čitanje ploče otežava izostavljanje razmaka između pojedinih riječi, također neka slova su ispuštena, što je bio čest običaj u glagoljskim natpisima. Rekonstrukciju otežavaju i oštećenja ploče.

Slika 10. Bašćanska ploča

Izvor: http://www.klimno.net/bascanska_ploca_hr.htm (2. rujna 2017.)

Prema Fučiću, rekonstruirani tekst Bašćanske ploče pretočen u suvremeni hrvatski književni jezik glasi: *Ja, u ime Oca i Sina i Svetoga Duha, ja opat Držiha pisah ovo o ledini koju dade Zvonimir, kralj hrvatski, u svoje dane Svetoj Luciji, i svjedoci: Desimira, župan u Krbavi, Mratin u Lici, Pribineža, posal u Vinodolu, Jakov na otoku. Da tko to poreče, neka ga prokune Bog i 12 apostola i 4 evanđelista i sveta Lucija, amen. Da tko ovdje živi, moli za njih Boga. Ja opat Dobrovit zidah crkvu ovu s moje braće devetoro u dane kneza Kosmata koji je vladao svom Krajinom. I bješe u te dane Mikula u Otočcu sa Svetom Lucijom zajedno.*³²

³² Fučić, B. (1997), *Terra Incognita*, Zagreb, str. 115.

Iz teksta Bašćanske ploče saznajemo mnogo toga. Započinje invokacijom, odnosno zazivom Božjega imena i Svetog Trojstva. Slijedi zapis opata Držihe pisan u prvome licu, koji bilježi da je hrvatski kralj Zvonimir darovao svetoj Luciji zemlju („ledinu“), te nabraja svjedoke darovanja. Po prvi put je na hrvatskom jeziku, a ne na latinskom, zapisano hrvatsko nacionalno ime. Zatim slijedi prijetnja (minacija) protiv onih koji bi eventualno zanijekali darovanje te obveza da redovnici mole za darovatelja. Zatim slijedi zapisa opata Dobrovita, također pisan u prvome licu, koji bilježi da je taj opat s devetero svoje samostanske braće (redovnika) sagradio tu crkvu pa tu gradnju datira s vremenom kneza Kosmata, koji je vladao cijelom Krajinom. Analizu Bašćanske ploče završavamo zapisom u kojem se navodi da su u to vrijeme crkve „Mikula v Otočcu“ i Sveta Lucija bili ujedinjeni.³³

Bašćanska ploča jedan je od važnijih hrvatskih kulturno-povijesnih artefakata uopće iz više razloga. Prvi je cjelovito sačuvani spomenik narodnoga jezika, pravni je spomenik, prvi se put bilježi ime vladara na narodnom jeziku te je ujedno i najdulji i podacima najbogatiji među najstarijim glagoljskim zapisima. Danas je ploča izložena na počasnom mjestu, u atriju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Senjska ploča

Senjska ploča otkrivena je 1964. prilikom obnavljanja ulaza u tvrđavu Nehaj. Vrlo je slična Bašćanskoj ploči, po izgledu slova i ornamentici pa može biti da potječe iz iste radionice. Fučić smatra da i Senjsku ploču možemo datirati oko godine 1100.³⁴ Rekonstrukcija ploče otkriva da tekst započinje isto kao i u prvom retku Bašćanske ploče, a to je invokacija, zaziv Boga: *V ime Otca i Sina i Svetoga Duha...* Osim toga, ornament je isti – uklesana lozica te kako sam Fučić kaže: *Senjska ploča je sestra Bašćanskoj ploči.*

³³ Žubrinić, D. (1996), *Hrvatska glagoljica – biti pismen biti svoj*, str. 120.

³⁴ Fučić, B., *Terra Incognita*, Zagreb, 1997., str. 132.

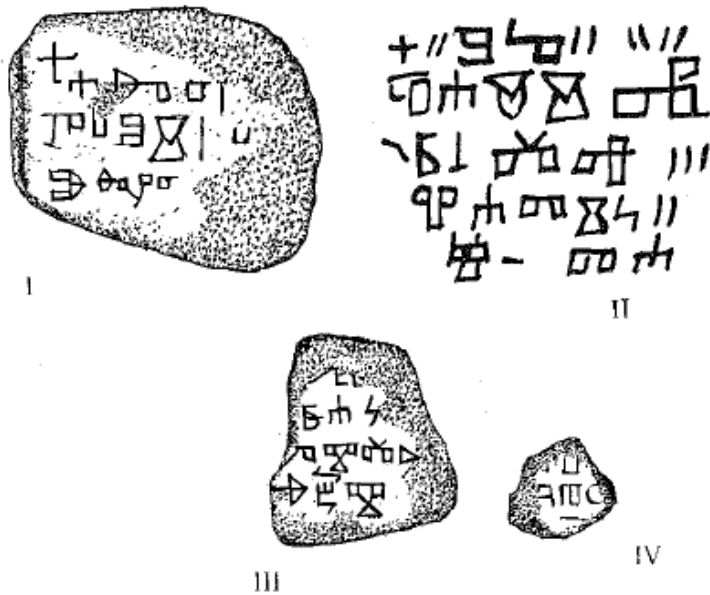
Slika 11. Ulomci Senjske ploče

Izvor: <http://www.croatianhistory.net/glagoljica/glkro.html> (2. rujna 2017.)

Jurandvorski ulomci

Slika 12. Jurandvorski ulomci

Jurandvorski ulomci datiraju kao i Bašćanska ploča, oko 1100. godine. Otkrivena su 4 ulomka kamene ploče u crkvi sv. Lucije te su po nekim izvorima to zapravo fragmenti „druge Bašćanske ploče“. Naime, nakon rušenja crkvene pregrade 1752. na kojoj je Bašćanska ploča bila lijevi plutej (pregradna ploča), Fučić smatra kako bi desni plutej, odnosno fragmenti druge

Bašćanske ploče mogli biti upravo Jurandvorski ulomci.³⁵

Petrografska analiza ulomaka pokazuje isti sastav kamena i fosila, slova su im slična i iste su veličine pa se može pretpostaviti da se radi od dijelovima jedne razbijene ploče. Suvisle riječi koje se mogu dokučiti iz tih ulomaka jesu: azъ, opatъ, prosihъ, Zvъnimirъ, Luciě, križъ, hrvatskъ.

Najvažnije podatke nam pruža Ulomak 1. Iako odlomljen i nagrižen s gornje strane i s donje bočne strane, može se iščitati tekst na tom ulomku koji počinje simboličkom invokacijom. Čini se da su na tom ulomku bila uklesana imena Zvonimir i Lucija.

2.4. Glagoljski grafiti

Glagoljski grafiti su zapisi uparani na freskama ili u žbuci u srednjovjekovnim crkvama. Fučić ih naziva *črčkarije*, ugrebene ostrim šiljkom na zid, pogotovo na obojenu zidu, gdje se uparane crte bolje ističu, gdje one svojom bjelinom odskaču od tamnije pozadine.³⁶

Iz tih zapisa možemo doznati imena ljudi, njihove funkcije, titule, nadalje možemo dobiti uvid u političke, ekonomske i kulturne prilike toga vremena, kao i uvid u život svakodnevnih ljudi. Grafite su najviše pisali crkveni ljudi no ima grafita pisanih od strane običnih ljudi iz puka koji bi se opismenili. Grafiti su, dakle, pisani rukom različitih putnika, pismenih ljudi, popova, žakana i notara o nekom događaju koji je bio važan za njih ili sredinu u kojoj su živjeli. Veliki dio grafita ima standardni tekst: *Ovdje je bio taj i taj....*, zatim se bilježe imena umrlih i posvete njima ili imena vjenčanih, zatim strahovi i brige, muke i tjeskobe običnih ljudi.

Većina je grafita u Istri ugrebena na freskama. Glagoljaši su komentirali slike, sadržaj fresaka kao i emocije koje su se u njima budile. To su izvanredna svjedočanstva koja govore o povijesti ljudskog duha, o razini ljudske svijesti, o mentalitetu ljudi u određenom povijesnom vremenu i u

³⁵ Fučić, B. (1981), Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike, *Croatia Christiana periodica*, Vol. 5, No.1, str. 150.

https://hrcaj.srce.hr/search/?show=results&stype=1&c%5B0%5D=article_search&t%5B0%5D=Kulturno-povijesni+vidovi+glagoljske+epigrafike (2. rujna 2017.)

³⁶ Isto, str. 157.

određenom društvenom ambijentu.³⁷

Crkva sv. Marije na Škrilinah kraj Berma je crkva s najviše glagoljskih grafita u Istri. Najviše ih je iz 1520-ih godina jer je uz puno tekstova zapisana i godina njihova nastanka. Da su glagoljaši imali i smisla za humor kazuje nam natpis *Udri Miho !* ispod freske Sv. Mihovila koji nogama gazi đavla. Freska koja prikazuje Heroda, kralja koji nalaže u Betlehemu pokolj nevine dječice izazvala je niz pogrđnih uvreda kao npr. „*Lotre Irude, vraže nečisti!*“, drugi glagoljaš nadodaje: „*Vraže!*“, a treći se u bijesu pita: „*Vraže Irude nečistivi, počto ne boiši se gospodina Boga tvoega?*“

Glagoljaši često urezuju svoje brige i probleme, primjerice u crkvi sv. Marije od Lakuća zapisano je: *1532. Totu be pop Mihovil z Berma, budući vele tužan, zač mi se velika nepravda činjaše va vrime ovo. Bože pomoz!*³⁸

Najzanimljiviji grafit u grobljanskoj crkvi sv. Jeronima u Humu je tekst humskog popa glagoljaša koji govori da je dužan za seoskog kovača odslužiti, pored 30 koje je odslužio, još jednu gregorijansku misu. Važan je jer je pisan glagoljicom tzv. formativnog perioda, glagoljicom na prijelazu oble u uglatu, iz 12. stoljeća.

Grafiti nam mnogo govore o vremenu u kojem su nastali te o samoj predodžbi koju je imao tvorac poruke. Iako su to nekada bile bezobzirne črčkarije danas su veliki izvori informacija te kao takvi vrijedna kulturna baština.

³⁷ Isto, str. 172.

³⁸ Isto, str. 168.

3. KULTURNI PROJEKTI GLAGOLJSKE TRADICIJE

Drevna glagoljska središta imaju mnogo ponuditi posjetiteljima jer svaki od njih ima svoju priču. Glagoljska ostavština zasigurno može obogatiti turističku ponudu ako se na zanimljiv način prezentira. Aleja glagoljaša i Bašćanska staza glagoljice primjeri su dobre prakse oživljavanja glagoljaške tradicije, a ujedno i obogaćivanja kulturne turističke ponude Istre i Kvarnera.

3.1. Aleja glagoljaša

Aleja glagoljaša je projekt Čakavskog sabora koji ima za cilj popolarizirati glagoljsku tradiciju. Na stazi dugoj sedam kilometara posjetitelji započinju svoj put u podnožju Roča i kreću prema najmanjem gradu na svijetu, Humu. Jedanaest spomen-obilježja glagoljice, od kojih su deset od kamena, a jedno od bakra, pokazuju nam put istarskog, hrvatskog i slavenskog glagoljaštva.

Spomen-obilježja Aleje su: Stup Čakavskoga sabora, Stol Ćirila i Metoda, Katedra Klimenta Ohridskog, Glagoljski lapidarij, Klanac hrvatskog Lucidara, Vidikovac Grgura Ninskoga, Uspomna Istarskog razvoda, Zid hrvatskih protestanata i heretika, Odmorište Žakna Jurja, Spomenik otporu i slobodi te Vrata Huma.

Idejni začetnik projekta bio je Zvane Črnja, a osmislili su ga profesor Josip Bratulić i kipar Želimir Janeš. Nastajao je od 1977. do 1985., a svjedoči o središtima hrvatske srednjovjekovne glagoljske književnosti na području, Istre upućujući na slavenske korijene te na ovdašnju pismenosti i njezin kontinuitet od 9. stoljeća do danas.

Roč je proglašen i zaštićen kao spomenik kulture od izuzetnog značaja, a prvi se put spominje 1064. kao *Ruz*, a kasnije i kao *Ronz*. Aleja završava u Humu koji ima titulu najmanjeg grada na svijetu a prvi se put spominje 1102. po imenom *castrum Cholm*.

Slika 13: Stup Čakavskog sabora

Prvo obilježje je Stup Čakavskog sabora, glagoljsko slovo s koje se u staroslavenskoj azbuci naziva „slovo“ a označava: um, razum, riječ, logos itd. Predstavlja simbol početka slavenskog pisma i pismenosti, ali i one razumske snage koja se označava staroslavenskom riječju „slovo“.³⁹ Postavljeno je u prostor tako da ga Sunce obasjava za sunčanih dana od rana jutra pa sve do posljednje zrake u smiraj dana. Zbog toga se stalno mijenja položaj osvijetljenih i zasjenjenih ploha te se stvara igra svjetla i sjene, kamena i prostora.

Izvor: Autorica, 3. rujna 2017.

Stol Ćirila i Metoda ima tri noge kao simboliku svetoga trojstva i biblijske izreke „Sve što je trojno, savršeno je“. Osim toga, naziv je ovoga spomen-obilježja upisan latinicom, ćirilicom i glagoljicom. Stol je mjesto na kojemu se iznose darovi rada i zalaganja, plodovi srca, uma, darovi zemlje i spretnih ruku, dobiti i sreće, zajedništva i ljubavi.⁴⁰ Upravo u tome je simbolika ovoga spomen-obilježja, kao stol zajedništva na koje su mislili Konstantin-Ćiril i Metod pozvavši sve slavenske narode za stol pisane kulture jezika i pisma. Uz stol su posađena dva čempresa koja predstavljaju Svetu Braću.

³⁹ Bratulić, J. (1994), *Aleja Glagoljaša*, Zagreb-Pazin-Roč, str. 15.

⁴⁰ Isto, str. 20

Slika 14: Stol Ćirila i Metoda

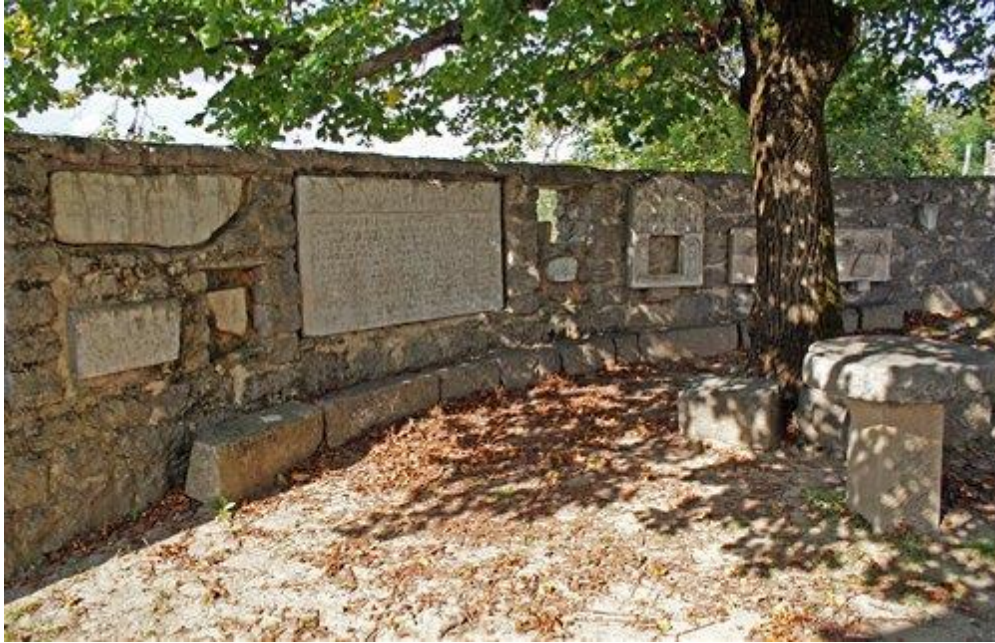
Izvor: Autorica, 3. rujna 2017.

Katedra Klimenta Ohridskog treće je spomen obilježje podignuto u čast najpoznatijeg učenika Svete Braće. Kliment Ohridski osnivač je prvoga slavenskoga sveučilišta, u Makedoniji, gdje je nastavio rad svojih učitelja. Oko katedre postavljene su kamene stolice za njegove učenike.

Četvrto spomen-obilježje je glagoljski lapidarij, izložbeni prostor u kojem su u suhozidu ugrađene kopije najstarijih i najznačajnijih hrvatskih glagoljskih natpisa uklesanih u kamen: Plominski natpis, Kninski ulomak, Valunska ploča, Krčki natpis, Plastovski ulomak, Bašćanska ploča, Grdoselski ulomak, Senjska ploča i Senjski ulomak. Postavljanje glagoljskog lapidarija bilo je povjereno Branku Fučiću. Glagoljski je lapidarij smješten u seoski ambijent sela Brnobića čiji je život lociran oko crkve Gospe od Snijega.⁴¹

⁴¹ Isto, str. 32.

Slika 15: Glagoljski lapidarij

Izvor: <http://www.pticica.com/slike/4-glagoljski-lapidarij/803773>, datum posjeta: 3. rujna 2017.

Klanac hrvatskog Lucidara posvećen je srednjovjekovnoj enciklopediji istoimenoga naziva, pisanoj na način pitanja i odgovora. Srednjovjekovna enciklopedija je nastala u 12. stoljeću, a hrvatski je Lucidar sačuvan u dva glagoljska rukopisa: u Petrisovu i Žgombićevu zborniku. Klanac predstavlja suhozid u obliku planine koji se iz širokog podnožja uzdiže do velikog kamena oblikovanog kao bijeli oblak. Na vrhu tog kamenog oblaka uklesane su riječi iz Lucidara: *ZOVET SE ISTRIJA. OLINFOS JE UČKA. IDE POD OBLAKI.*

Slika 16: Vidikovac Grgura Ninskog

Izvor: Autorica, 3. rujna 2017.

Vidikovac Grgura Ninskoga dobio je ime po istoimenom biskupu iz 10.stoljeća. Iako izvori naglašavaju da sam nije bio glagoljaš, na cjelokupnom njegovom području se glagoljalo te nakon što je protjeran na sjever na tom su području najviše zapažaju tragovi glagoljice. Stoga se pretpostavlja da njemu pripadaju određene zasluge za to. Veliki kameni blok gleda u nebo, a simbolizira knjigu na kojoj su uklesana sva tri pisma-glagoljica, ćirilica i latinica. Posjetitelj tako može naučiti pismo koje ne poznaje.

Uspom Istarskog razvoda je sedmo spomen-obilježje Aleje. Istarski razvod isprava je koja govori o razgraničavanju posjeda feudalnih gospodara Istre: Akvilejskog patrijarha, Venecije i Pazinske knežije. Istarski je razvod skup isprava iz 13. i 14. stoljeća koje su nastajale u dužem vremenskom razdoblju i koje su bile pisane na hrvatskome, latinskome, njemačkome jeziku. Razvodni spomenici govore o razgraničenju i postavljanju „termena i kunfina“. Osim tih podataka, nalazi se i mnoštvo podataka o životu seoske zajednice – što su radili, što su sijali i sadili te o ekonomskoj snazi seoske općine. Zemlja se razvodila, tj. utvrđivala se međa, kunfin i termen hodanjem komisije po terenu. Komisiju su činili gospoda, feudalci, crkvene starješine, seoski župani i „deberi verovani“ ljudi koji su po znanju i sjećanju odredili granice među općinama, zajedničke pašnjake, pravo na sječju šuma itd...

Pisac Istarskog razvoda je Mikula Gologorički, značajna osoba iz istarske crkvene i svjetovne prošlosti. On je prikupio sve isprave te ih i sažeo, a potom uključio u osnovni tekst koji zovemo Istarski razvod.

Slika 17: Uspon Istarskog razvoda

Izvor: Autorica, 3. rujna 2017.

Spomen-obilježje sastoji se od kamenih stupova u obliku glagoljaških slova koji ispisuju tekst Istarski razvod. U podnožju livade postavljena su kamena vrata, u obliku glagoljskog slova L, na čijem dovratniku stoji glagoljicom ispisano: *RAZVOD ISTRIJANSKI*. Na zaravni je postavljen županski stol na kojem su se nekada rješavali važni poslovi za seosku zajednicu.

Zid hrvatskih heretika i protestanata simbolizira vrata vječnosti, posljednju istinu i sve ono što je važnije od života.⁴² Na zidu su ispisana imena hrvatskih protestanata: Matije Vlačića Ilirika, Balda Lupetine, Stipana Konzula Istranina, Mihalja Bučića, Matije Grpca, Markantuna de Dominisa te Jurja Križanića. Lijevo i desno od njihovih imena ispisani su citati iz njihovih djela.

Odmorište Žakna Jurja sastoji se od visokog kamenog bloka koji simbolizira knjigu i sedam nižih koji oblikom podsjećaju na glagoljska slova za ručno slaganje, kako je i složena naša prva tiskana knjiga, te ispisuju dvije riječi: *ŽAKAN JURI*.

⁴² Isto, str. 57.

Spomenik otporu i slobodi simbolizira težnju žitelja Huma za mirom. Sastoji se od tri kamena bloka od kojih svaki simbolizira jedno povijesno razdoblje: stari vijek, srednji vijek i novi vijek.

Slika 18: Humska vrata - natpis na glagoljici

Zadnje spomen-obilježje su Vrata Huma. Dvokrilna teška vrata imaju goleme rukohvate u obliku volovskih rogova, a ispod njih sa svake strane zapis u alkama. Tekst na jednoj alci glasi, preveden sa staroslavenkog: *Vrata se ne zatvaraju danju, nema noći u ovom gradu. I nek ne uđe nitko tko je okaljan.* U gornjem djelu vrata je kalendarij koji se sastoji od 12 medaljona kao 12 mjeseci koji prikazuju radove u svakom pojedinom mjesecu

Izvor: Autorica, 3. rujna 2017.

Putovanje od Roča do Huma Alejom Glagoljaša predstavlja putovanje kroz povijest. U Roču također djeluje *Mala glagoljska akademija „Juri Žakan“* u kojoj se kroz razne radionice – freskoslikarstva, keramike, literarno-scenske, povijesne i druge uči o glagoljskoj tradiciji. Tko smo mi i što predstavljamo u zajednici europskih naroda uči se od najmanjih nogu, a upravo Ročka akademija nudi upoznavanje prošlosti hrvatskog naroda kroz pismo glagoljicu.

3.2. Bašćanska staza glagoljice

Bašćanska staza glagoljice najpoznatiji je projekt posvećen glagoljici u Baški na otoku Krku. Radi se o izvedbi kamenih monolita, a prvotna ideja bila je napraviti po jedan kamen za svako slovo glagoljice. U konačnici je izrađeno 35 skulptura čime je cilj premašen, a projekt se pokazao vrlo uspješnim.

Projekt je pokrenula Udruga Sinjali u Baški 2006., kada je i osnovana. Bašćanska staza glagoljice opsežni je projekt koji se logično nastavlja na Bašćansku ploču i označava put našeg naroda kroz povijest. Staza glagoljice povezuje hrvatske gradove na način da svako slovo sponzorira određeni grad, općinu ili poduzeće čije ime započinje tim slovom: „...pa je tako npr. Dubrovnik pokrovitelj slova D, Trogir slova T, a slovo P sponzorira češka prijestolnica – Prag. Na slici 19 prikazano je glagoljsko slovo *Vidi* čiji je pokrovitelj grad Varaždin.

Slika 19: Glagoljsko slovo *Vidi*

Izvor: <http://www.croatianhistory.net/glagoljica/izleti.html> (4. rujna 2017.)

Monoliti su postavljeni na značajnim mjestima u Baški i bližoj okolini te služe poput putokaza i uočljivog znaka (sinjala). Cilj je zainteresirati posjetitelje da zastanu i pogledaju zašto je to mjesto važno. Staza nema klasičan oblik, nego se radi o 'razbacanim' lokalitetima koje svojom

upečatljivošću povezuju upravo kameni monoliti.⁴³

Četiri skulpture su većih dimenzija, rad akademskog kipara Ljube De Karine, a ostale manje klesali su studenti hrvatskih i europskih akademija na kiparskim radionicama organiziranim u Baški pod njegovim mentorstvom.⁴⁴

Udruga Sinjali predstavlja primjer dobre prakse kako predstaviti i promovirati glagoljicu na način da bude privlačna i domaćim i stranim gostima. Činjenica da sunce i more više nisu dostatni kao turistički resursi, afirmacija kulturnog turizma postaje prioritet mnogih turističkih destinacija.

⁴³ <http://www.putovnica.net/odredista/hrvatska/baska/bascanska-staza-glagoljice>, 4. rujna 2017.

⁴⁴ <https://www.parentium.com/prva.asp?clanak=24326>, 4. rujna 2017.

ZAKLJUČAK

Povijest glagoljice na hrvatskom prostoru vrlo je zanimljiva i privlači mnoge učenjake i istraživače. Na prostoru Istre i Kvarnera posebno se istaknuo povjesničar Branko Fučić, kojemu je predmet interesa prvenstveno bilo zidno slikarstvo i glagoljica. Kao glavna podloga za ovaj završni rad poslužile su upravo njegove knjige pisane s puno žara i emocija.

U radu se pokušalo istaknuti važne činjenice vezane uz samu pojavu glagoljice, putovima kojima je došla do nas te koji su to najznačajniji spomenici koji nijemo stoje kao svjedočanstvo duge glagoljske povijesti na našim prostorima. Povijesni aspekt govori o dolasku glagoljice u Hrvatsku tijekom ranog srednjovjekovlja iako se ne zna točna godina. Teorija koja je najraširenija je ćirilometodska, a govori da je glagoljica autorsko djelo stvorena od strane pojedinca iz grčkog kulturnog ozračja i kršćanina po svjetonazoru.

Glagoljsku epigrafiju, odnosno natpise iz 11. i 12. stoljeća uklesane u kamen, pratimo preko najvažnijih spomenika. Bašćanska ploča najopsežniji je epigraf iz starijeg razdoblja nakon kojeg su se zaredali ostali. U skupinu najstarijih epigrafa također pripadaju i Krčki i Plominski natpis te Valunska ploča. Svi ti spomenici svjedoče pod kojim su okolnostima nastali, zbog kojih razloga i tko su bili njihovi tvorci. Osim u kamenu, glagoljaši su pisali i na pergameni, prvenstveno knjige liturgijskog sadržaja, no i druge tekstove: pravne i književne, oporuke, zbornike i dr. Upravo zbog cjelokupne glagoljske ostavštine ona ne može nestati niti se zaboraviti.

Glagoljski nam grafiti na poseban način kazuju poruke različitih putnika, pismenih ljudi, popova, žakana i notara o nekom događaju koji je bio važan za njih ili sredinu u kojoj su živjeli. Ispreplitanje glagoljskih grafita i fresaka u crkvicama diljem Istre te njihovim povezivanjem dobivamo jasniju sliku o svijetu srednjovjekovnog čovjeka.

Kao turističke i kulturne znamenitosti autorica je izdvojila Aleju glagoljaša te Bašćansku stazu glagoljice. Ovi projekti svjedoče o Istri i otoku Krku kao nekadašnjim središtima hrvatske srednjovjekovne pismenosti i kulture. Važno je upoznati sadašnje i buduće generacije s kulturnim vrijednostima našega naroda ali i pozicionirati se u zajednici europskih naroda kako bismo bili prepoznatljivi širem krugu. Tema za neka buduća istraživanja je svakako valorizacija glagoljice kao turistički kulturni resurs.

LITERATURA

Knjige:

1. Bratulić, J. (2006.), *Identitet, Sveta Braća Ćiril i Metod i glagoljica*, u: Marijana Marinović, *Povijesno nasljeđe i nacionalni identitet*, zbornik, Zagreb
2. Bratulić, J. (1994.), *Aleja glagoljaša*, Zagreb-Pazin-Roč
3. Črnja, Z. - Bertoša, M., ur. (1968.), *Knjiga o Istri*, Zagreb
4. Damjanović, S. (2000.), *Staroslavenski glasovi i oblici*, Zagreb
5. Fučić, B. (2006.), *Iz istarske spomeničke baštine*, I. sv., Zagreb
6. Fučić, B. (1997.), *Terra Incognita*, Zagreb
7. Žubrinić, D. (1996.), *Hrvatska glagoljica – biti pismen biti svoj*, Zagreb

Članci:

1. Crnković, M., (2012.), Promišljanja o postanku glagoljice, *Hrvatistika, studentski jezikoslovni časopis*, 6 (6), str. 47.-63.
http://hrcak.srce.hr/search/?show=results&stype=1&c%5B0%5D=article_search&t%5B0%5D=promi%5C%A1ljanja+o+postanku+glagoljice, (15. kolovoza 2017.)
2. Fučić, B. (1971.), Najstariji hrvatski glagoljski natpisi, *Slovo: časopis Staroslavenskog instituta*, br. 21, Staroslavenski institut, Zagreb
<http://hrcak.srce.hr/98067> (17. kolovoza 2017.)
3. Fučić, B. (1981.), Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 5 No. 1

4. https://hrcak.srce.hr/search/?show=results&stype=1&c%5B0%5D=article_search&t%5B0%5D=Kulturno-povijesni+vidovi+glagoljske+epigrafike (2. rujna 2017.)

Internet :

1. Matica hrvatska, <http://www.matica.hr/vijenac/525/protestantski-prijevod-biblije-23107/> (17. kolovoza 2017.)
2. Grad Krk,
<http://arhiva.grad-krk.hr/Home9717.html?PageID=198> (21. kolovoza 2017.)
3. Portal grada Poreča, <https://www.parentium.com/prva.asp?clanak=24326>, (4. rujna 2017.)
4. Portal za putovanja, <http://www.putovnica.net/odredista/hrvatska/baska/bascanska-staza-glagoljice>, (4. rujna 2017.)

POPIS ILUSTRACIJA

Slika 1. Tablica slova iz oble glagoljice.....	9
Slika 2. Karta nalazišta najpoznatijih glagoljskih natpisa	13
Slika 3. Ročki glagoljski abecedarij.....	14
Slika 4. Natpis na abecedariju u Roču	15
Slika 5. Reljef na crkvi sv. Jurja i glagoljski natpis.....	16
Slika 6. Supetarski ulomak.....	17
Slika 7. Grdoselski ulomak.....	18
Slika 8. Valunska ploča.....	19
Slika 9. Krčki natpis.....	20
Slika 10. Bašćanska ploča	21
Slika 11. Ulomci Senjske ploče.....	23
Slika 12. Jurandvorski ulomci.....	23
Slika 13. Stup Čakavskog sabora.....	27
Slika 14. Stol Ćirila i Metoda.....	28
Slika 15. Glagoljski lapidarij.....	29
Slika 16. Vidikovac Grgura Ninskog.....	30
Slika 17. Uspon Istarskog razvoda.....	31
Slika 18. Humska vrata - natpis na glagoljici.....	32
Slika 19. Glagoljsko slovo <i>Vidi</i>	33

SAŽETAK

Ovim se radom ukazuje na važnost glagoljskih spomenika Istre i Kvarnera jer svjedoče o ranoj ukorijenjenosti glagoljice u duhovnom, društvenom i političkom životu. U radu su predstavljeni glagoljski lokaliteti s najvažnijim spomenicima te kulturni projekti vezani uz glagoljsku tradiciju. Glagoljica se koristila prvenstveno kao crkveno pismo, na što ukazuje bogata ostavština liturgijskog sadržaja, no nalazimo je kako u pravnim tako i u književnim tekstovima. Na našim kamenim spomenicima nalazimo oblike glagoljice, zatim prijelazne i naposljetku uglate. Oblom glagoljicom iz 11. i 12. stoljeća pisani su najstariji i najvažniji spomenici: Plominski natpis, Grdoselski ulomak, Ročki glagoljski abecedarij, Bašćanska ploča, Krčki natpis i Jurandvorski ulomci. Također, glagoljski grafiti kao vrijedna glagoljska ostavština imaju veliku vrijednost jer kroz njih upoznajemo život srednjovjekovnog čovjeka kroz sve aspekte društvenog djelovanja.

Glagoljica je inspiracija mnogim kulturnim, povijesnim i jezičnim istraživačima. Kao turističke i kulturne znamenitosti u radu su izdvojeni projekti Aleja glagoljaša te Bašćanska staza glagoljice. Navedeni projekti svjedoče o Istri i otoku Krku kao nekadašnjim središtima hrvatske srednjovjekovne pismenosti i kulture.

Ključne riječi: glagoljaštvo, glagoljski spomenici, Istra, Kvarner, kulturni projekti

SUMMARY

This thesis shows the importance of glagolitic monuments of Istria and Kvarner because they serve as a proof of early presence of the glagolitic script in the spiritual, social and political lives. The thesis also presents the localities of the most significant monuments and the cultural projects connected to the glagolitic tradition.

The glagolitic alphabet was used primarily as the script of the church, which can be concluded from the fact there were numerous liturgical manuscripts. However, the glagolitic alphabet can be found in legal as well as literary texts. Our monuments are written in three types of glagolitic letters: round, semi-round and angular glagolitic scripts (angular being the most recent type).

The round type can be seen on the oldest and the most important monuments: The Plomin Inscription, The Grdoselo Fragment, The glagolitic alphabet graffiti in Roč, The Baška Tablet, The Krk Inscription and The Jurandvor Fragments. There are other glagolitic graffiti and they are a valuable glagolitic legacy because they tell about the many aspects of lives of medieval people.

The glagolitic script is an inspiration to many scientists who study culture, history and language. Glagolitic Alley and The Baška Glagolitic Path stand out as tourist attractions and cultural sites. They are both evidence that Istria and the island of Krk were the centres of Croatian literacy and culture in the Middle Ages.

Keywords: Glagolitism, Glagolitic monuments, Istria, Kvarner, Cultural projects

prof. Kristina Mijandrušić Ladavac